

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ СТРУКТУРАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**РУЛІЦЬКА К. М., аспірант, асистент,
Львівський національний аграрний університет
Науковий керівник: д.е.н., в. о. проф. Львівського національного
аграрного університету О. А. Бітгер**

Розглянуто трансформацію земельних ресурсів в аграрних організаційно-правових структурах Львівської області. Проаналізувавши етапи аграрної реформи в Україні, зацентовано увагу на регіональних особливостях економічних відносин в області, що привели до змін форм власності; виокремлено низку причин неефективного функціонування різних форм господарювання.

Transformation of the landed resources is considered in the agrarian organizational and legal structures of the Lvov area. Analysing the stages of agrarian reform in Ukraine, it is accented attention on the regional features of economic relations in areas which resulted in the changes of patterns of ownership; it is selected the row of reasons of the uneffective functioning of different forms of ménage/

Постановка проблеми. З огляду на неоднозначність економічних і соціальних наслідків ринкових аграрних трансформацій в Україні, їх оцінка на сучасному етапі стала важливим теоретичним і надзвичайно актуальним практичним завданням. Однак на даний час малодослідженими залишаються регіональні особливості проведення аграрної реформи в контексті трансформації земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз аграрних перетворень й особливості реалізації аграрної та земельної реформ є об'єктом дослідження вчених-аграріїв впродовж багатьох десятиліть. Теоретичні, методичні і прикладні аспекти означених проблем дістали значного розвитку у працях В. Я. Меселя-Веселяка [4], О. М. Могильного, О. М. Онищенко, П. Т. Саблука [1, 2, 4], М. М. Федорова [4], В. В. Юрчишина [6] та інших науковців. Аналітичний огляд наукових доробків щодо перспектив розвитку агропромислового комплексу країни засвідчує необхідність розробки новітньої державної аграрної політики з акцентом на особливості регіонального розвитку.

Постановка завдання. Розглянути регіональні особливості проведення аграрної, а, особливо, земельної реформи у Львівській області та проблеми інституціонально-структурних змін у ході ринкових трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Аграрна реформа в Україні відлічує вже своє друге десятиліття. Від часу, коли Верховна Рада ще УРСР своєю постановою від 18 грудня 1990 р. "Про земельну реформу" ініціювала цей процес, минуло понад 19 років. Проте у нових макроекономічних умовах українське село виявилось неспроможним ефективно господарювати. Правда, прийнятий 3 грудня 1999 р. Указ Президента України "Про негайні заходи з прискорення реформування аграрного сектора економіки" прискорив трансформування відносин власності на селі.

З 1991 року розпочалося реформування земельних відносин на основі Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство». Загалом за період 1991-2000 років у власність недержавних підприємств було безоплатно передано 27,2 млн. га земель сільськогосподарського призначення (сільгоспугідь). Протягом 2000 року площа земель недержавних сільськогосподарських підприємств скоротилася за рахунок вилучення з їх складу земельних ділянок для розширення особистих підсобних господарств та селянських (фермерських) господарств.

Для переходу на нормальні ринкові засади господарювання в Україні було прийнято ряд нормативно-законодавчих актів. Всі вони були націлені на створення сприятливих умов господарювання в ринковому середовищі. З їх прийняттям у сільських товаровиробників появилася надія на ефективний розвиток їхнього підприємництва. В результаті на Львівщині активізувалася динаміка різних форм господарювання в агросфері. Одні зникли, як рудименти адміністративно-командної системи господарювання, інші вкоренилися і продовжують розвиватися, треті ще й на сьогодні не виначили свого місця.

Внаслідок паювання сільгоспугідь, яке почалось у 1996 році, майже 6,5 млн. селян станом на 1 січня 2001 року отримали сертифікати, що підтверджували їхнє право на земельну частку (пай). Загальна площа дрібних земельних ділянок, яку приватизували 11,5 млн. жителів України, склала 3,33 млн. га. Селяни передавали землю в оренду, що стало реалізацією їхніх прав власності і новим джерелом

доходів на селі. Проте лише невелика частка селян була добре обізнана з тим, означає аграрна реформа, тому більшість селян, переважно пенсіонери й гадки не мали про свої права та можливості в ході реформування землі. Державні органи, які недостатньо забезпечили інформаційну, юридичну й фінансову підтримку реформи, можна вважати винними у неоднозначному ставленні українців до вільної купівлі-продажу землі, крім того селяни не мали доступу до юридичної інформації, що стосувалась приватизації землі та майна й не були в змозі сплачувати судові витрати [1].

На початковому етапі аграрної реформи 10,8 тис. колишніх колгоспів були перетворені на КСП; було також приватизовано майно понад 2300 (або 98%) радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Протягом 2000 року на базі 11,4 тис. колишніх сільськогосподарських підприємств було створено 14,7 тис. нових. Серед них 1254 селянські (фермерські) господарства, 6761 господарське товариство (колективне чи кооперативне формування), 2901 приватне (приватно-орендне) підприємство, 3325 сільськогосподарських кооперативів та близько 450 інших формувань. Загалом протягом 2000 року частка господарських товариств у структурі аграрних підприємств зросла з 14% до 46%, сільськогосподарських кооперативів - з 2% до 23%, приватних підприємств - з 4% до 20%. Станом на кінець 2000 року переважно більшість (80%) орендарів земельних часток склали господарства- правонаступники КСП, 4% - фермерські господарства, 16% - інші господарські суб'єкти. Понад 85% договорів оренди селяни уклали з господарствами, із земель яких вони одержали паї; 10% - з підприємницькими структурами (як правило, інвесторами господарств) і лише 5% - із фермерами[1;3].

Найбільш активно-динамічні процеси на Львівщині спостерігалися у деколективізації сільськогосподарського виробництва. Якщо у 1990 р. в області нараховувалося 349 колгоспів, у 1995 р. – тільки 9, то на початку XXI ст. їх взагалі не стало. Спочатку колгоспи інтенсивно дробилися, тобто вони ділилися на декілька господарств за принципом : одне село – один колгосп. Цей процес активно підтримувався селянами, хоч не був належним чином осмислений ними до кінця, бо внаслідок поділу колгоспу суттєво ослаб його ресурсний потенціал.

Найбільш масовою формою господарювання (за кількісними

параметрами) на Львівщині були і залишаються господарства населення. У досліджуваному регіоні все сільське населення і частина міського мають дану форму господарювання. У державній статистиці до цієї категорії відносять особисті підсобні господарства населення та членів колективних садівничих і городницьких товариств, які виробляють сільськогосподарську продукцію, в основному для власного споживання. До цієї категорії виробників належать також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність в агропромисловій сфері регіону. Їх чисельність постійно знаходяться у висхідній динаміці. Так, починаючи з 1990 р. до початку 2004 р., їх кількість у Львівській області зросла на 24,9 %.

У процесі ринкових перетворень господарства населення стали найбільш масовою, динамічною і гнучкою формою господарювання. Вони найкраще пристосувалися до складних економічних умов, ніж великі сільськогосподарські підприємства, не вимагають великих капіталовкладень, не виплачують заробітну плату, бо не користуються найманню робочою силою, стали важливою сферою прикладання сімейної праці та вагомим джерелом доходів для більшості селян. Тому на початках перебудовного періоду їх чисельність почала динамічно зростати, а розміри – збільшуватися.

За роки перебудови розміри ОГН, особливо земельні, суттєво збільшилися. Якщо у 2004 р. площа сільськогосподарських угідь ОГН становила 755,0 тис. га, то у проміжному 2006 р. – 815,1 тис. га, а у 2008 р. вже 799,0 тис. га, що на 16,1 тис. га менше найбільш масштабного 2006 року, але на 44,0 тис. га більше базового (в розумінні дисертаційного дослідження) 2004 р. Зросла й продовжує зростати питома вага земельних угідь ОГН у структурі землекористування всіх категорій господарств. Так, якщо у 2004 р. ця питома вага становила 54,9 %, то у 2008 р. – 63,0 %. Цей процес продовжується і вдосконалюється : темпи росту і питома вага рілля, природних кормових угідь та багаторічних насаджень в ОСГ характеризуються більш високими параметрами, ніж в інших видах господарювання. Під цей процес і його динаміку підводиться також досконаліша нормативно-правова база. Так, 12 квітня 2002 року Президент України видав Указ “Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села”. Ним передбачено надання земельних ділянок за рахунок земель резервного фонду та запасу громадянам, які не були колгоспниками,

але працюють у соціальній сфері села і на яких не поширюється паювання земель сільськогосподарських підприємств.

Особисті господарства населення (ОГН) – це буферна організаційно-правова форма господарювання, яка гальмує спад виробництва, особливо в умовах економічної кризи. Вони виробляють переважну більшість сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької. Ця форма господарювання хоч і не забезпечує високих доходів, але має невисокий рівень ризику. Водночас вона дуже чутлива до чинників впливу на неї і потребує державної політики найбільшого сприяння.

Законодавчо-нормативне обґрунтування нових форм власності на селі та вироблення механізму практичної їх реалізації призвело до виникнення нової організаційно-правової форми господарювання – фермерських господарств. У результаті, на Львівщині друге місце за масовістю займають фермерські господарства. Правда, їх чисельність не є постійною, вона підвладна змінам. Так, кількість фермерських господарств за досліджуваний період знаходилася у постійному зростанні: на 11,7 % за 2004 – 2007 рр., а вже у 2008 р. їх кількість зменшилася на 195 одиниць у порівнянні з 2007 р. і на 61 господарство у порівнянні з 2004 р. Жовківський район в цю спадаючу тенденцію чисельності області не вписався. В ньому за вказаний період кількість фермерських господарств зросла на 10 %, правда найбільша кількість їх нараховувалася у 2007 р. – 123 господарства [5].

Однак, кількість ще не є показником доцільності. Тому без реальної державної підтримки сільського товаровиробника їх чисельність не зростатиме та й розміри не збільшуватимуться, бо ефективно господарювати фермери без протекціонізму не зможуть, а на міжгосподарське кооперування з метою більш ефективного використання наявного ресурсного потенціалу потрібні значні фінансові ресурси.

Водночас, порівнюючи розміри фермерських господарств Львівщини із західноєвропейськими, зауважимо, що в багатьох країнах вони ще менші. Так, у Німеччині, Данії, Швеції, Франції їх середній розмір становить не більше 30 гектарів, у Голандії, Фінляндії – 15 – 17 га. Як свідчить досвід, ця форма господарювання за площею відповідає вискоелективній моделі ведення фермерства в європейських країнах. Отже, є підстави вважати, що фермерські господарства Львівщини за розмірами достатні для ведення

ефективного сільськогосподарського виробництва. Однак, слід зауважити, що ця форма господарювання в Україні ще недостатньо розвинена, слабо вкорінилася, гірше забезпечена матеріально-технічним ресурсами.

Відсутність стабілізаційної тенденції у розвитку фермерського господарювання в області (нестабільність чисельності та динаміки розмірів) обумовлюється рядом чинників. До них можна віднести: відсутність державних програм розвитку фермерства та його патерналізму, а також стратегії функціонування фермерських господарств в умовах багатокладної конкурентної економіки; невідповідність системи матеріально-технічного забезпечення, банківського та фінансово-кредитного обслуговування потребам і можливостям фермерських господарств; відсутність потрібної інфраструктури; невідпрацьованість умов для розвитку сільськогосподарської кооперації; різочий диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; низький рівень професійної кваліфікації частини фермерів; невідрегульованість земельних відносин тощо[6].

Позитивна роль фермерських господарств, як реальної частини аграрної економіки, полягає в тому, що вони на рівні конкретних сільських територій створюють своєрідну конкуренцію іншим типам сільськогосподарських підприємств. В результаті цього селяни отримують реальну можливість вибору тих товаровиробників, яким вони можуть віддати свої паї. Крім того, поява фермерів сприяє відродженню в аграрному секторі економіки підприємливості, вільного господарювання та створення середнього класу, який розуміє, що його майбутнє залежить від спрямованості і ефективності аграрних реформ.

Перспективна модель вітчизняного аграрного сектора передбачає розвиток за розмірами і способами організації виробництва різних форм господарювання, які не заперечуються законодавством країни. Кожна з цих форм може зайняти свою нішу на аграрному ринку, в т.ч. і сімейні фермерські господарства. Переваги господарств сімейного типу полягають в єдності інтересів членів сім'ї. Вони, наприклад, легко можуть піти на скорочення фонду споживання, спрямувавши кошти на виробничі цілі. На Львівщині проблема даної форми господарювання полягає і у відсутності стартового капіталу у більшості фермерів, обмеженій державній

підтримці, труднощах з отриманням кредитів на прийнятних умовах, суттєвому диспаритеті цін між промисловою та сільськогосподарською продукцією [4].

У процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств на Львівщині створювалися різні товариства, а найчастіше ТзОВ (товариства з обмеженою відповідальністю). Їх активна динаміка особливо проявилася в кінці ХХ ст. Якщо у 1995 р. Головне управління статистики у Львівській області зафіксувало 25 таких товариств, то на початку нового століття (2004 р.) їх було уже 214. Інші форми господарських товариств в області поширення не набули. Це в значній мірі було зумовлено обставинами правового і організаційного характеру та й відсутністю потреби ґрунтового пізнання чинних тоді нормативно-правових актів селянами, які не привикли глибоко в такі документи заглиблюватися. В кінцевому результаті це призвело до втрати управління сільськогосподарськими формуваннями та контролю за збереженням у них основних засобів виробництва.

Що ж до акціонерних товариств, яких у 1995 р. було 40, у 2000 р. – 26, а у 2004 р. вони вже перестали існувати. Це обумовлено тим, що згідно з чинним тоді нормативними документами, зменшення статутного фонду акціонерного товариства відбувалося шляхом викупу частини акцій у їх власників з метою анулювання прав останніх. Що ж до сільськогосподарських кооперативів, то чисельність їх у Львівській області була незначною і водночас різко зменшувалася (з 65 у 1995 р. до 6 у 2004 р.).

Висновки.

1. За досліджуваний період у Львівській області сильно активізувалися деколективізаційні процеси і на сьогодні сільськогосподарське виробництво тут представлене дрібними товаровиробниками і в меншій мірі середніми. Великі агропідприємства майже відсутні.

2. За час реформаційних процесів в агросфері Львівщини відбулися суттєві зміни в розподілі землі, як головного засобу виробництва, між окремими землекористувачами. Якщо у 1990 році майже 89 % сільськогосподарських угідь було зосереджено в колгоспах і радгоспах, а 11 % – у господарствах населення, то у 2004 році – більша половина сільськогосподарських угідь Львівської області (59 %) перейшла у виробниче розпорядження особистих селянських

господарств. А за період наукового дослідження (2004 – 2008 рр.) – 51,2 %.

3. Характерною особливістю перехідного періоду на ринкові умови господарювання на Львівщині є розширення площ індустріальних ландшафтів і скорочення площ для сільськогосподарського використання. Це відбувається при тому, що якісні параметри головного засобу виробництва – землі – на Львівщині погіршуються, її родючість знижується.

Вважаємо, що основне значення статті полягає в можливості використання опрацьованих результатів дослідження для вирішення практичних питань, що постають в процесі реформ в аграрному секторі. Переконані про можливість будувати найбільш прийнятні варіанти подальшого розвитку сільських населених пунктів і регіонів при опрацьованні стратегій розвитку сільського господарства, враховувати як суспільну думку, так і можливі наслідки їх впровадження.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України : стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник. За ред. П. Т. Саблука. Вип. 6. – К. : ІАЕ УААН. – 2003. – 764 с.

2. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми). // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34 – 41.

3. Реформування земельних відносин, форм власності і господарювання: Методичні положення / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров; УААН, ІАЕ. - К., 1995. - 43 с.

4. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні. - К. : ННЦ ІАЕ", 2006.- 396 с.

5. Статистичний щорічник Львівської області за 2008 р. Ч. І. – Львів, ГУСЛО. – 2009. – 363 с.

6. Юрчишин В. В. Нетрадиційний погляд на сучасну аграрну політику. К. : ІАЕ УААН. – 2003. – 280 с.